

מעין ושמו "בית יעקב"
מתוך: אסתר פרבשטיין, בסתר רעם, הלכה הגות ומנהיגות בימי
השואה

פרק 17, לא צמא למים, חלק ב.
הוצאה שניה תשס"ח.

"חברות יקרות לאוי"ט [לאורך ימים טובים].

כותבת אני אליכן מעיירה נידחת בגרמניה, אליה נתגלגלנו והגענו אחרי היותנו במחנות עבודה קשים. על כך יש להרחיב את הדיבור, אולם משאירה אני זאת להזדמנות אחרת. הנני בלתי מוכרה לכן, וגם אני איני מכירה אתכן, אבל זה אינו מעכב בעדי מלפנות אליכן ולבקש את עזרתכן.

אין הזמן מתאים לספר לכן על כל מה שעבר עלינו, ובפרט איזה גיהנום היו החיים הללו עבור איש דתי. אולם עובדה אחת יש לקבוע: האמת של דרך האמונה התבלטה ונתגלתה לעין דווקא תוך הגלגולים ודרך העינויים האלו. מצויד וחדור אמונת-אומן, אמונה שבלב, אפשר לעבור נתיב-יסורים קשה מנשוא בחיים, ולהישאר בטוהרה. במקום שסטו מזרח הצניעות, דוקא שם הכירו בערכה ובכוחה. במקום שנדרסו יושר ואהבה ברגל גסה, הרגישו בחשיבותם בחיים, ואיזו צורה יש לחיים בלעדיהם. על כן, יהודי דתי במחנות ביסס את חייו על יסודות אחרים - ויצא שונה, עם משהו משלו.

הדבר החשוב מכל הוא שהאיש הדתי לא איבד את עשתונותיו ואת שיווי-משקלו המוסרי. לדאבון לב, רק שרידים מאלו נשארו בחיים. הטובים והנבחרים - עלו על מוקד בכבשני-האש. הנשארים המועטים - נאבדו ונדחו במחנות שונים. בין הנותרים בחיים נמצאים חברי-ה"אגודה" בברגן, ומן הנשים ישנן אחדות, והרציניות שבהן, מורות "בית יעקב" וחברות בנות אגו"י מסאנז, קרקוב, סאניק ועוד.

כששוחררנו מהמחנה וטעמנו טעם חרות, התחלנו לחפש את העולם החדש שהאמנו למצוא אחרי כל מה שקרה. לסוף מלחמה כזה - לא פיללנו ולא האמנו. האם לשם כך נחרבה יהדות פולין השורשית, והעולם טבל עד צוואר באוקינוס-דמים, כדי שהכל יישאר כמקדם? האם אלו הם פעמי משיח? קשה אחרי תלאות כאלה לשוב לחיים הישנים, ועל סף החיים הללו עומדות אנו עכשיו.

לצערנו, אין אף אחד מהאחראים שיטפל בשאריות הללו של הניצולים. נמסרנו להשפעת "ראבאי" אנגלי, ציוני-חילוני, ולהשגחתו, ובגללו עברנו בפעם השניה למקום אחר בחודש אחד. מה שיהיה הלאה לא ידוע לנו. בכל אופן ניתקנו והורחקנו על ידו מהשאר. לאחר כניסת האנגלים היינו כולנו במחנה המוות הידוע ברגן-בלזן. משם עברנו לברגן. ואחר כך ללינגן. ה'ראבאי' הזה רצה ליצור מקבוצתנו קיבוץ ציוני-חילוני. לו ידענו על כך לא היינו יוצאות את ברגן. רק לאחר יציאתנו משם נודע לנו על כך. נקל לתאר לכן, עד כמה קשים החיים ב'גלות אצל היהודים'. לכן, תוכלו לתאר את שמחתנו, כשקבלנו דרישת שלום מכן ומהיהדות החרדית, על ידי ה'ד"ר ה' קלפפיש, הנמצא בסביבתנו כרב צבאי במחנה צבא פולני. הוא מסר לנו, אחרי תקופה של שש שנות ראינו רעה, עתון יהודי, ודרישות שלום של יהודים בעולם, סימן חיים ופעילות של יהדות חרדית. כך לא הרגשנו את עצמנו כל כך בודדות. בודאי יש בכך קבוצות צעירות דתיות מאורגנות, ועקבות של משהו שלמענו הקרבנו מיטב כוחותינו בתוך תנאי המלחמה הקשים. זה ישמש לנו משען ומשענת, להמשיך הלאה. על כן החלטנו לכתוב לכן אגרת זו, ובודאי, תבינו לרוחנו ותרגישו בבדידותנו הכפולה, ללא בית וללא סביבה מתאימה, בעלת רמה מוסרית הדורשת משהו יותר מאשר 'על הלחם לבד יחיה האדם'. אנחנו זקוקות לעזרתכן. בראש ובראשונה שלחו לנו עתונים, כתיבי עת וידיעות מתנועתנו. אנו חיות כאן כמו על אי נידח, ונתונות בתנאי חיים לגמרי לא קלים... כאן אין בנמצא ספר יהודי. במטותא, שלחו לנו תנ"ך עם פירושים, מילון עברי, גם פרקי-אבות עם מפרשים, ספרי-מוסר, תולדות היהודים ועוד. חושבנו, שבמשך הזמן יהיו עוד כאלה שימצאו חפץ בספרי קודש אלה, לכן ישנה נחיצות בספרים אלה. לעת עתה דרושים הם לבחורים בודדים הנמצאים כאן, וגם עבורנו, שלמדנו וגם נמשיך הלאה בלימוד. בכלל, להווי ידוע לכן, שאנו משוללות מכל וכל, ועינינו צופיות למה שאתן תפעלו עבורנו. אין אנו משתתפות בחיים המתהווים כאן, ברצוננו ליצור פינה משלנו, יותר יפה ובעלת-תוכן, ואנו מצפות לשעה בה נוכל לחדש את עבודתנו מאז. האם ידוע לכן דבר מה מהחברות שלנו במחנות אחרים? במקרה שכן, מסרו לנו משלומם, ותגרמו לנו בזה נחת. לא נשאר לנו אלא הקשר אתכן, בציפיה וגעגועים לחיים יותר טובים ויפים. אנו מקוות לעזרתכן המיידית בכל צורה אפשרית, כי עשוקות אנו מכל. אין עינינו נשואות לרחמנות, אלא מילוי של חובה חברית.

איפה נמצאים שרידי היהדות הדתית שבגרמניה? האם ידועה לכם כתובתו של ר' יעקב רוזנהיים? ומה הם סיכויינו לקבל סרטיפיקטים? היש לנו מה לקוות בנידון זה מעסקנינו ואנשינו?

היו ברוכים.

רבקה הורביץ

מכתב זה הוא הראשון בסדרת מכתבים שכתבה נערה ניצולת שואה, ממחנה העקורים ברגן בלזן אל יהודים בעולם החפשי, שבועות אחדים לאחר שחרור המחנה בידי הצבאות הבריטיים. הוא פורסם בלונדון בכ"ד באב תש"ה (3.8.45). רבקה הורביץ, כותבת המכתב, צרפה אליו רשימת שמות של בנות שבשמן נכתב המכתב בלשון "רבים". העובדה שהיא מתייחסת לקורותיהן בימי השואה כחוויה קולקטיבית - מעוררת תמיהה.

סגנון המכתב אינו אישי, אלא מעין "קול קורא", המופנה לקבוצה אנונימית של נשים ונערות יהודיות, מעל דפי השבועון האגודאי הלונדוני "די וואכענצייטונג". במקורו נכתב ביידיש, ולאחר כשבוע פורסם גם בארץ בעתון "שערים" בתרגום לעברית. היה זה מכתב פומבי ראשון מן הניצולים בעתוננים אלו.

מכתב זה - כמו המכתב הקודם בו עסקנו - מאפשר דיון בנושאים אחדים, ומתוכם נבקש להתייחס לאחד המאפיינים הבולטים שלו: ההבט הקבוצתי של הכתבות.

רבקה הורביץ, כדוברת הקבוצה, בוחרת בזכות השתיקה לגבי קורותיהן בשואה, וממצה זאת רק במילים אחדות, "גלגולים, נתיב יסורים, כבשני אש." החוויה המרכזית במכתב הינה חווית האמונה ודרכו של היהודי המאמין בכור השואה: האמונה נתנה בידי האדם כלים לעבור את התקופה תוך שמירת ערכיו וצלמו, מתוך עמידה מוסרית וגבהות הרוח. ולדאבון הלב "רק שרידים מאלה נשארו בחיים."

הנה כי כן, סמוך למדי לשחרור, מנסה נערה כבת שלוש, להעריך את תקופת השואה בהבטים מוסריים. דברים אלו, כשהם נאמרים מפי קבוצת בנות בעיתוי זה, הם ללא ספק יוצאי דופן, כמו גם נימת המכתב ומגמתו.

לא רק תאור הסבל הפיזי בימי השואה מצומצם במכתב, גם תנאי חייהם עם השחרור מובלעים בין השורות, והכותבת מדגישה כי "לא על הלחם לבדו יחיה האדם" וכי אינן מבקשות עזרה חמרית. לעומת זאת, מרחיבה הכותבת בתאור החוויות הנפשיות של הבנות עם שחרורן. בראש ובראשונה, האכזבה העמוקה מן העולם שנתגלה מאחורי השערים, עולם הממשיך לנוע במסלולו לאחר רעידת האדמה הקשה שעברה על העם היהודי, "האם לשם כך הוחרבה יהדות פולין השורשית והעולם טבל עד צוואר באוקינוס-דמים, בכדי שהכל יישאר כמקדם?" אכזבה זו היתה נחלתם של ניצולים רבים, אך ביהודי המאמין הכתה בכפליים, כאשר התברר שייסוריו לא היו בבחינת "חבלי משיח", שבעקבותיהם תבוא ישועה מיידית, כפי שקיווה בימי הרעה. הלאם זה הביא רבים לתגובות קשות ולמשבר באמונה דווקא לאחר השחרור.

הנושא המרכזי הנוגע למצבן עם השחרור מכונה בפיהן **"בדידות כפולה"**. כיתר הניצולים, הן התוודעו לחורבן המוחלט של ביתן ומשפחתן, אך מציקה להן גם הבדידות הבלתי מוצדקת - ניתוקן מן העולם היהודי ומסביבה דתית. שתי בקשות יוצאות דופן בפי הכותבות: ראשית, ליצור קשר בינן לבנות מהעולם החפשי, שיש להן זהות רעיונית-תנועתית משותפת, ושנית - בקשה דחופה למשלוח ספרים בנושאים מסוימים, רשימה מעניינת, המשקפת את הקרקע החינוכית בה צמחו. המכתב מתאר גם את הניכור בינן לקבוצות אחרות, שנבע מחינוכן ומשאיפותיהן **"ליצור פינה משלנו, יותר יפה ובעלת-תוכן... לחדש את עבודתנו מאז"**. הנסיונות ליצור איחוד בין קבוצות הנוער במחנות העקורים, כמו גם ההצעה להקים קיבוצים משותפים, סחפו צעירים רבים, שהאמינו בצורך לאחד את שברי העם הרצוצים, אך בנות אלו זיהו בהן סכנה לדרכן הייחודית. הן עצמן ניסו להצטרף לקבוצה שפעלה בלינגן, אך התאכזבו ושבו לברגן בלזן ומשם החלו בפעילות נפרדת.

מעניינת העובדה שגם במכתב זה מתוארים כמה רגעי שמחה שהפיגו את היגון והבדידות: **"כשקבלנו דרישת שלום מכן ומהיהדות החרדית על ידי ד"ר ה' קלפפיש. הוא מסר לנו, אחרי תקופה של שש שנות ראינו רעה, עתון יהודי, ודרישות שלום של יהודים בעולם."** הרב העשיל קלפפיש הגיע עם הצבאות הבריטיים כרב צבאי בגדוד הפולני. הוא היה עתונאי ידוע בפולין בין המלחמות, שמאמריו התפרסמו בעתון "דאס יידישע טאגבלאט" (עתון אגו"י בוורשה), ומהעורכים של כתב העת "בית יעקב", יחד עם הרב יהודה לייב אורליאן, מנהל הסמינר בקרקוב. הרב קלפפיש גם מסר שיחה לבנות בביקורו אצל אחותו, תלמידת הסמינר. כאשר הגיע לברגן בלזן עם ראשוני המשחררים, הוסיף לתג הצבאי שעל המדים גם תג שעליו נכתב בעברית "רב צבאי" וצויר מגן דוד. באחד מן האהלים בברגן בלזן זוהה על ידי הבנות הללו, שראו אותו בעבר בקרקוב, ומיד נוצר בינו לניצולות קשר מיוחד במינו. הוא סיפק להן את הספרים הראשונים, יצר קשר בינן לבין העולם החופשי, וניהל עימן שיחות בענייני חינוך. רק חדשים לאחר מכן הגיעו עוד רבנים מאנגליה, הרב שלמה באומגרטן והרב יוסף וילנסקי, שחזותם הפעימה את הבנות: **"הרבנים עם הזקן, פה, על אדמה זו, דרישת השלום מהעבר, נותנים חיזוק ויוצרים כתובת ליהדות החרדית."** הדבר השני ששבר את בדידותן של הבנות היו האותיות העבריות: העתון היהודי, עדות חיה לעולם יהודי פעיל.

תביעה של "חובה חברית"

"אין עינינו נשואות לרחמנות," כותבות הניצולות, ואכן, המכתב מופנה לנשים שיש בהן **"עקבות של משהו שלמענו הקרבנו מיטב כוחותינו בתוך תנאי**

המלחמה הקשים, " כלומר - אלו שיש להן זיקה לתנועת "בית יעקב" או לדרכה החינוכית, ואליהן מופנית תביעה ל"מילוי של חובה חברית". מטבע הלשון "חובה חברית" שאול מעולמן של תנועות הנוער, וכפי הנראה היה מקובל גם בתנועת הנוער "בנות אגודת ישראל" בפולין, שכונתה "בנות", בה נטלו חלק לפני המלחמה.

רבקה הורביץ, נערה ממחנה העקורים ברגן בלזן, לא הסתפקה במכתב זה. במעקב בעתונות הבריטית ובעתונות שארית הפליטה, ניתן לראות כי מכתביה הגיעו לדפי העתונות גם בשבועות הבאים, והמשיכו להופיע ברוח זו גם כשנתיים לאחר מכן. במכתבה השני, מתאריך יט באלול תש"ה (28.8.45), היא מרחיבה את היריעה ומנתחת את מצב הנוער במחנות העקורים, ואת האתגר והסיכוי - שאסור להחמיץ - בעיצוב דמותו: "הנוער היהודי בשואה נתערטל מהכל... יסודות המוסר האנושים עורערו עד היסוד... עם עלות שחר החופש הזדעזע דבר מה בלב היהודי... הצעיר ללא חשבון נפש עד עתה נעצר במהלכו לרגע קט, לחשוב על עולמו מחדש. הרהור תשובה, געגועים וכיסופים התעוררו לשבת, יום טוב, וחיים כגוברין יהודאין... עדים אנו לנוער יהודי מתלבט, מצפה, מגשש." היא ערה למאבק המתנהל על נפש הנוער על ידי ארגונים ציוניים, המבקשים להעניק לצעירים "אמונה" שונה, שהרי ללא אמונה אי אפשר להמשיך. אולם לדעתה "קולות הרדיו המרדמיים את הנוער - לא ימלאו את מקום ה'לכה דודי' של העבר. צלילי הפסנתר - לא ישתיקו את קול האח המתמיד בתורה... ולא ימלאו את החלל של הנוער שלנו שאיבד את האמונה באלוקים חיים." נימת התביעה כלפי העולם היהודי מתעצמת, והיא מפנה אצבע מאשימה כלפי יהודים דתיים בארצות החופש וגם כלפי המנהיגים: "אייכם, יהודי חוץ לארץ, שניקתכם נמשכה מיהדות פולין החסידית והישיבתית, האם אינכם חשים בחובה כלפי בניהם של אלה, שהודות להם החזקתם מעמד כל הימים? אייכם, מנהיגים רציניים של האומה, רבני ישראל, למה פרישת שלום מהעולם היהודי הגיעה אלינו דרך צינור החילונים? למה דמותכם אינה נראית לנו וקולכם איננו שומעים? האם בשקט תעמדו מן הצד ותראו בחורבן כל מה שנבנה והוקם במסירות נפש כה רבה? הנוער שלנו, עליו להצטייד באמונה, מי יעניק לו זאת? אייכם, יהודים חרדים? עת לעשות לה'... שילחו כל בחור וטוב מהמחנה החרדי בכדי להציל את שארית ישראל. האם חלילה פסה ביהדות החרדית חלוציות? אנו חפצים לראותכם כאן, לשמוע את קולכם המעודד ומנחם, אנו מחכים לכם - עת לעשות לה'." על פי הידוע לנו, לא נמצאו בין הניצולים - בוודאי לא בשלב זה - כאלו שפנו אל יהודי העולם בקול קורא מעין זה, ובקשו לטלטל אותו ולהציע אתגר חינוכי. פניה מרשימה זו, שנכתבה בידי נערה, מעוררת שוב את השאלה מנין שאבה את האומץ והתושיה לקריאות אלו, ומה אופיה של אותה קבוצה שאותה היא מייצגת.

קריאה ממחנה העקורים

בו' בתשרי תש"ו (14.9.45), כשלושה שבועות לאחר פרסום מכתב זה, התפרסם מכתב נוסף בשמה, שנכתב בחודש אלול. הכותרת מיצתה את תוכנו: **"וואס טהוט איהר פאר אונז" - "מה אתם עושים למעננו?!"** גם במכתב זה היא קובלת על האדישות לגורלם של הניצולים, ומבקשת התגייסות מיידית בתחומים אחדים, ובעיקר בעזרה לעליה לארץ ישראל. בפנייתה ל**"אחים ואחיות המבלים זמנם בתעסוקות שונים, וחיים בשלווה ובשגרה"**, מאת **"שארית נשארת של כלל ישראל השבור"**, היא תובעת אמפטיה ויד סועדת: **"האם לא מגיעה לנו מעט מנוחה, האם אין לנו זכות לחיות כמוכם?! את דרך ההשגחה אין אנו מבינים, אבל את החשבון עמכם אנו עושים, ושואלים: מה עשיתם ומה אתם עושים למעננו?!"** היא מאשרת שקבלו דרישות שלום, וגם חבילות דרך הצלב האדום, אך תובעת דבר אחר: **"איננו זקוקים לחבילות, אנו זקוקים לסעד רוחני, אנו מבקשים לצאת מכאן. האם אין לכם כח לכך? חישבו שאנו בני משפחתכם הקרובה ביותר, מה הייתם עושים למענם... כתבו, כתבו, התפללו עלינו. הנה באים הימים הנוראים, ימי תפילה, ימי שמחה, מה יהא עלינו פה? אינכם יכולים להשיב לנו את משפחתנו, אך אתם יכולים לעזור לנו לבנות בשארית כוחותינו את חיינו היהודיים בארץ ישראל."**

העתונות, דרכה נוצר הקשר עם רבקה וחברותיה, המשיכה להיות עבורן גשר לעולם היהודי. בכ"ה באלול תש"ה, הן תארו את השלבים הראשונים של שיקומן הרוחני בסדרת כתבות מיוחדת בת שלושה מאמרים: **"שבת חזון, תשעה באב ושבת נחמו בברגן בלזן"**. הן כתבו על בדידותן, וקראו על עצמן את הפסוק **"איכה ישבה בדד... איכה אדמה לך, הבת ירושלים"**. הן ספרו על שאיפותיהן: **"אנחנו מספר קטן של בנות המבקשות לחיות חיים יהודיים מלאים"**. הן שאלו את העולם החפשי שאלות נוקבות: **"האם העולם היהודי יכיר בחוב המוטל עליו? ימים יגידו"**. והן בטאו את תחושת השליחות שלהן: **"אנחנו דור שנבחר לסבול יסורים, אך אנו נבחרנו גם לראות את נס החיים בעצמות היבשות"**. ולגבי התגבשותן כקבוצה מתרחבת והולכת של ניצולות במחנות העקורים, כתבו: **"לא ראינו זו את זו שש שנים, שנים בהם לא חיינו כבני אדם. כולנו שאלנו אותן שאלות - איפה העולם, איפה השמים. הרגשנו שנשארנו עדים בודדים"**. **"שבת נחמו"** זו היתה עבורן נקודת זינוק להרחבת הפעילות בקרב הנוער: **"רק לאחר כמה שבועות, התחילו לאט נערות חרדיות בודדות להיפגש. וזה קרה בשבת. לגמרי באקראי, תוך כדי לימוד ההפטרה**

של העצמות היבשות, החלטנו שיותר לא נישאר במצבנו הנוכחי. חייבים בכח ובעוצמה להינתק ממנו."

תחושת הבדידות והאכזבה לא נטשה אותן, וגם לאחר שנתיים, בשלב בו כבר גיבשו בעצמן דרך חינוכית והקימו בתי ספר, הוסיפה קריאתן להדהד במכתב גלוי לבנות "בית יעקב" בעולם: **"היכן אתם, היכן השליחים שלכם... עברו שנה, שנתיים, מדוע לא באה אף אחת מתנועת 'בית יעקב'. במשך השנתיים של מלחמתנו לא ראינו, היכן הייתן והיכן אתן היום. התעמדנה בשלווה מרחוק... מה עשיתן עד היום עבור אחיותיכן במחנות, ומה אתן עושות עבורן היום כשהן מגיעות לארץ ישראל!?"** חודשיים לאחר מכן ערכו כנס כללי של ניצולות "בית יעקב". אופיין ונחישות דרכן של בנות ניצולות אלו, מעוררות כאמור, שאלות לגבי החינוך שעיצב את דרכן, כמו גם לגבי הגיבוש הקבוצתי, אשר לפי דבריהן נוצר עוד בימי השואה ונתן להן גיבוי ותעוזה הן בכתיבת המכתבים והן ביוזמות שפיתחו בקרב הניצולים. התשובות לכך טמונות בעברן בתנועת בית יעקב.

קרקוב - אושוויץ - ברגן בלזן

את מקורות היניקה של קבוצת הבנות יש לבקש בראש ובראשונה בתנועת "בית יעקב" בפולין, שהוקמה בין המלחמות בקרקוב (הכיתה הראשונה נפתחה ב-1917), והקיפה לפי דו"חות משנת תרצ"ה 225 בתי ספר, ובהם כשלושים וחמישה אלף תלמידות. לא נעסוק בייחודה של רשת זו ובמהפכה שחוללה בחינוך הבנות ובחיוזוק העולם היהודי, אך נציין כמה פרטים העשויים להבהיר את האווירה החינוכית אותה ספגו בנות הקבוצה.

גב' שרה שנירר, מיסדת התנועה, ביקשה לתת לבנות חינוך שיחזק את הקשר ליהדות ולחיים היהודיים מתוך גישה רחבה ומעמיקה, מתוך ידיעת התורה ופרשניה, נביאים וכתובים, ההלכה והמחשבה היהודית, ומתוך גאווה בהשתייכות לשומרי תורה. בשהותה בוינה בשנות מלחמת העולם הראשונה, נחשפה לראשונה לשעוריו של הרב פלש ולנוכחותן של נשים, שהיו בעלות השכלה יהודית עמוקה ברוח הרב שמשון רפאל הירש, הקפידו על קלה כחמורה, ויצרו סביבה חינוכית שעמדה בעוצמה נגד רוחות ההשכלה והרפורמה. לא כן בפולין. חינוך הבנות, שהיה בתוך המשפחה או בבית הספר הפולני, לא יכול היה למנוע ניכור של בנות רבות ממקורות היהדות ומאורחות חייה, וסחיפה לעבר אידאולוגיות שהתפשטו ביהדות פולין, בעיקר הציונות והבונד. שרה שנירר סברה כי יש להעביר את הדפוסים של חינוך הבנות בגרמניה לפולין, בדרך שתתאים ליהדות פולין ותקבל את גיבויים של רבניה. אשה זו היתה הראשונה אשר עוררה את תשומת הלב לצורך הדחוף לעצור את הסחף:

"בעצם היום נעלו אבות חנויותיהם,

ומבוים קראו בדחיפות לאסיפה,
הם, יהודים חסידים, תלמידי חכמים - לא חזו עיניהם
אשר ראתה אשה יהודיה: משתוללת שריפה!"

המפעל החדש קיבל תוך זמן קצר את ברכתם של גדולי הדור בפולין, בעיקר הרבי מגור רבי אברהם מרדכי אלטר וה"חפץ חיים" מראדין, וזכה להיכנס לחסות מפעל "קרן התורה" של אגודת ישראל (שהוקמה שנה קודם לכן בכנסיה הגדולה של אגו"י). העתון "בית יעקב" החל להופיע בשנת תרפ"ג, בעריכת ר' אליעזר גרשון פרידנזון, והיה לשופרה האידאולוגי של התנועה. לרשת החינוך היו סוגים שונים של בתי ספר, אך המוסד המרכזי והחשוב ביותר היה הסמינר בקרקוב, בו למדו רוב בנות הקבוצה שחתמה על המכתב. מנהל הסמינר ומי שעשה לביסוסו ולהחזקתו היה הרב ד"ר שמואל דויטשלנדר. הדמות החינוכית הבולטת היה הרב יהודה ליב אורליאן, שעמד בראש הסמינר בקרקוב מאז פטירתה של שרה שנירר בשנת תרצ"ה. הוא היה הוגה דעות וחסיד בעל אישיות כריזמטית, והוא אשר עיצב את דמות התלמידות עד סגירת שערי הסמינר בפרוץ המלחמה, ומאוחר יותר – בגטו. מערכת בתי הספר של "בית יעקב" הוקמה יש מאין, ואכן בשנים הראשונות נתקלו בבעיה קשה של חוסר מורות וחוסר ספרים. שרה שנירר רשמה: **"מה לעשות? לשכור מורות מבית ספר אחר לא רציתי, על כן בחרתי אחת מן הטובות בתלמידותי והעמדתיה לפני הדוכן. הנערה - אך זה מלאו לה 14 שנה. באיזה רגש של אחריות נגשה למלאכתה."** ואולם, רוב המורות בצוות הראשון "יובאו" מגרמניה, ממוסדות בהן למדו בשיטת "תורה עם דרך ארץ", אותה התאימו בהנחייתה של שרה שנירר לאופייה של יהדות פולין, וחיש מהר הצטרפו אליהן בוגרות ראשונות של הסמינר בקרקוב. בתכנית הלימודים בקרקוב נכללו לימודי תנ"ך ברמה גבוהה, הלכה, ספרות מבוקרת, פרקים בתולדות ישראל, כתיבה ודיבור בעברית (גם בפולנית ובגרמנית) ולימודי פדגוגיה, כאשר המערכת החינוכית מבוססת על דוגמה אישית וקשר חם עם המורות, ומעבר לתכנית הרשמית, יצר הסמינר בקרקוב תחושה של משפחתיות וגאווה יחידה. אלו התחזקו במחנות הקיץ המרוכזים למורות, אשר נערכו במקומות הנופש הידועים בראווקה וביורדנוב. שרה שנירר ראתה בהתבוננות בסביבה, באהבת הטבע ובשעורים בחיק הטבע – מרכיב חשוב ביצירת האקלים החינוכי אותו ביקשה ליצור.

כיתות הלימוד של "בית יעקב" עצבו מחדש את דמות הבת, האם, המשפחה, ופעלו במידה רבה בהשראת דמותה וחזונה של המייסדת, שהיו בה תכונות מנהיגות טבעיות ומרשימות. את תחושת השליחות שאפיינה אותה ואת האומץ לפעול בנחישות הצליחה להטביע בתלמידותיה. המשימה השנייה אותה הנחילה היתה לקדש שם שמים בגאווה באורח חייהן. מכוחה של אשה זו, שהצליחה בתקופה קצרה ליצור תפנית נועזת ורחבה כל כך, שאבו כח והשראה תלמידותיה, כאשר שמשו כמורות וכמנהלות צעירות, בתוך חברה שלא תמיד אהדה את

פעילותן. אידאות אלו התפשטו בתקופה קצרה יחסית, שכן מלחמת העולם שמה קץ לחינוך הרשמי בבתי הספר של התנועה, ומעתה הועמדו הבוגרות-הצעירות במבחן הקשה של ימי השואה.

בית יעקב בגטאות פולין

קבוצות מקרב בית יעקב, שעסקו בחינוך ובלמידה, פעלו בגטאות שונים. בגטו וילנה ריכזה את לימוד הבנות "פיגל בת הרב", בת הרב בייגל מטרחימברוד, ווהלין. היא הפעילה מורות ובוגרות מקרקוב שהגיעו כפליטות לוויילנה, וארגנה בגטו מפגשים שכללו תפילות, לימודים ופעילות ציבורית, בגטו לודז ריכזה את הלימוד המורה פיגה זליצקה, מורה מקרקוב, שמסרה שיעורים גם לנשים. וניהלה עם הבנות שיחות לחיזוק רוחן. **"שעוריה בגטו היו פינה של אור ואמת, כאילו לא היה סביבנו עולם של רשע, רעב ויגון."** בגטו פיטרקוב התארגנו "בנות אגודת ישראל" לפעילויות סעד, בישול, חלוקת אוכל כשר לפליטים שגורשו לגטו זה ואוכסנו בבית הכנסת, ומבצע של אימוץ משפחות פליטים לארוחה ביום אחד קבוע בשבוע. בראשן היתה הרבנית לאו, אשת רב העיר. פעילות זו קרבה את הפליטים לבני הקהילה. לאחר שגורשו מפיטרקוב למחנה העבודה סקרז'יסקו, יצרה קבוצת הבנות מפיטרקוב לוח שנה עברי, כדי לזכור שבת ומועד. יש בידינו מידע גם על פעילות בית יעקב בגטו קרקוב, בגטו קובנה, בבנדין ועוד. באופן בולט התקיימה פעילות חינוכית של "בית יעקב" בגטו וורשה, לשם הגיע הרב 'ל' אורליאן. הוא נאות לבקשת תלמידותיו ומסר להן שעורים, תחילה בחדרו הקטן, ומשגדל מספר הלומדות, עברו לחדר גדול יותר בגטו. השעורים עסקו בעיקר בספר משלי ובמחשבת היהדות. גוטה שטרנבוך, שהיתה אחת מהמארגנות ומהלומדות הקבועות בשעורים אלו, תארה את השפעתם על חייהן בגטו. הרב אורליאן דיבר על משמעות החיים ועל האתגרים שיש לפניהן, והמשיך להחזיר את האהבה לאדם, את הרגישות לצרכי הזולת ואת התורה כמעצבת של התנהגות בכל מצב שהוא. הרב אורליאן עודד את תלמידותיו בגטו לפתוח כיתות של "בית יעקב", והתכתב עם תלמידותיו בגטאות אחרים, אליהן שלח מערכי שעורים וגם תשובות לשאלות השעה בענייני הוראה וחינוך. תלמידותיו בגטו קרקוב התכנסו מידי שבוע ללמוד את השעור השבועי שהוא שלח אליהן, "שעורים שהפכו את חיינו לנסבלים יותר". פעילי הצלה חרדים בשוויץ עשו מאמצים גדולים להצילו, בעזרת דרכון מפראגוואי שנשלח אליו. שמו נזכר בתכתובת רצופה בנושא זה, אולם, לאחר שהובל למחנה החילופין בברגן בלזן, הוחזר לפולין ונספה שם.

בגטו וורשה התקיימו בשנת 1941 לפחות ששה בתי ספר בית יעקב, שנוהלו בין היתר על ידי הרב א' ג' פרידנון וגב' רבקה אלטר-רפפורט, נכדת הרבי מגור. היא היתה מהתלמידות הבולטות בקרקוב, רחבת דעת ולב, ויכולת השפעה על סביבתה. בגטו עבדה שעות ארוכות

כל השבוע כדי להמנע מחילול שבת, הושיטה סעד והקרינה עידוד לנשים ולבנות. הכיתות בגטו היו מפלט פורח של בטחון, למרות שפעלו בבתים פרטיים ובתנאי צפיפות: "חשתי מוגנת בחדר זה. העולם החיצוני לא יכול היה לגעת בו... היינו משוחררים ומנותקים מהמציאות המרה בגטו. כינינו את המקום בשם "המערה" – מעין מערתו של רבי שמעון בר יוחאי, מקום חבוי לתורה על אפם ועל חמתם של הרודפים". הילדים קבלו מנת מזון מארגוני הסעד, לא פעם היה זה מזונם היחיד במשך היום. תפילה ושירה היו חלק בולט בפעילות, וכן גם יוזמות של עזרה לזולת ופעולות מכוונות ל"עבודת המידות", שנשאה משמעות מיוחדת עבורן בגטו. את הכיתות הללו מזכיר גם רינגלבלום, במכתב שכתב לארה"ב באמצעות המחותרת הפולנית.

נשוב אל קבוצת הבנות מברגן בלזן. הקבוצה כללה עשר צעירות שכונתה כבר בימי השואה ה"צנרשאפט" - "עשיריה". תשע מהן למדו בסמינר בית יעקב בקרקוב, והספיקו לשמש גם כמדריכות וכמורות ראשונות בתנועה זו. רבקה הורביץ, פצ'קה מנדלקר, רחל שנצר, שרה בלאופונקט ורבקה אנגלרד - חמש מתוך עשר בנות ה"צנרשאפט" - הגיעו לסמינר בשנות השלושים, ובאווירה המשפחתית בקרקוב נוצר ביניהן קשר למרות פער הגילים. יתכן שהיתה משמעות גם למוצאן הגאוגרפי, גליציה: שתיים מהן היו ילידות נובי סאניץ; שתיים נוספות באו מסאנוק; ארבע היו יוצאות קרקוב. אחת מהקבוצה, רגה (רגינה) לאוב מקרקוב, באה מרקע שונה. היא קבלה חינוך ציוני משכילי, והקשר האמיץ שלה עימן נוצר במחנה, ונבע מערכיהם המוסריים המשותפים: **"מצאתי בהן רמה מוסרית גבוהה, ובאותה תקופה היה זה הדבר החשוב ביותר עבורי"**. הנערות נכלאו עם בני משפחתם בגטאות בסביבת קרקוב, וב-1943, עם היסול גטו קרקוב וגטאות אחרים בגליציה, נשלחו למחנה פלשוב, שם עבדו שבע מהן במשך כשנה במתפרה של מדריטש. בפלשוב נתגבשו כקבוצה כאשר הן תומכות זו בזו כבנות משפחה, ושם גם ניתן להן הכינוי "העשיריה", שליווה אותן לאורך כל הדרך. באושוויץ הן היו בגילים שונים, מגיל שש עשרה ועד עשרים ושש, בהן רווקות ונשואות ואף אמהות לילדים (רגה איבדה את בנה בגטו). במחנה זה סייעו גם לרבנים חשובים, ביניהם הרב יעקב אביגדור רבה של דרוהוביץ שבגליציה, רבי יוסף הירש, פוסק חשוב מקרקוב ועוד. מפלשוב גורשו לאושוויץ, וגם שם נאחזו זו בזו כקבוצה. התמיכה ההדדית, שהיתה פיזית, נפשית ורוחנית, העניקה להן כח עמידה, כפי שמסתבר גם ממחקרים פסיכולוגיים בנושא זה במחנה גילו רמה מוסרית גבוהה גם כלפי אסירים אחרים. רבקה הורביץ היתה הדינמית בגיבוש החבורה, ודאגה גם לצרכים הפיזיים של הבנות ולתוספות מזון שחולקו בשווה, צילה אורליאן וטילה רינדר (יגל) היו עמוד התווך המוסרי, שתיהן שמשו כאחיות בצריפי החולים באושוויץ וטוב ליבן היה לשם דבר, עד שטילה זכתה לכינוי "המלאך בלבן". רבקה אנגלרד הובילה בתחום הרוחני, וגם ברגעים הקשים ביותר באושוויץ שקדה על טיפוח הערכים שעליהם גדלו הבנות: **"לעיתים**

היינו מטיילות באושוויץ אחרי העבודה. היה זה לא הרחק מן המקום שבו שרפו את הגוויות, והעשן היה מחניק. אבל רבקה היתה יוצאת עם אחת או שתיים מאיתנו ומדברת על העבר, בדיוק כמו ב'שיחות ההשקפה' מלפני המלחמה. וכך התעודדנו. "לאורך כל הדרך זכרו את המועדים, ובפסח 1944 הצליחו גם לאפות מצות. הן הצילו את חברותיהן בעת סלקציות, ותמכו בהן במצעד המוות, ובכל אחת מתחנות חייהן שמרו על קשר עם עוד בנות מרשת "בית יעקב". יציבותה של הקבוצה במשך שנתיים כה קשות היא נדירה. הן ראו זו את זו כאחיות, וכך גם חשו עם הפינוי מאושוויץ לברגן בלזן ובמועד כתיבת המכתב. התהוותה של קבוצה זו במהלך השואה מסבירה, אפוא, את הכתיבה הקולקטיבית של המכתב, ואת מקורות ההשראה והתושיה של הבנות-המנהיגות.

לכו ונלכה

הקריאה "בית יעקב לכו ונלכה באור ה'" היתה נר לרגלה של המייסדת וגם צו לדרך חייהן של תלמידותיה. מתוך עיון בפעילותן בקרב הניצולים מצטיירת קבוצה הרואה עצמה מנהיגה, מכירה בערכה הרוחני, בעלת תודעת שליחות גבוהה, ובעלת אומץ ונוקטת יחזמות יוצאות דופן - הן בכתיבה, הן בדרך הפרסום והן בעשייה החינוכית.

מסתבר שבמקביל לכתיבת המכתב הראשון יצרה הקבוצה גרעין ראשון לפעילות חינוכית בברגן בלזן. יש לזכור כי אלפי בנות ניצולות נותרו בודדות, ורובן המוחלט נותקו מהווי דתי. בעודן עדיין חולות וחלושות, החלו למסור שיחות ראשונות ושיעורים על הדרגשים בברגן בלזן והקימו קבוצות קטנות של לומדות לימודי קודש. על הדרך בה פתחה את הכיתה הראשונה במחנה העקורים סיפרה אחת התלמידות: "רבקה עברה בין הצריפים וקראה: 'מיידלאך, מיידלאך קומטס אהער! בית יעקב מיילדאך קומטס אהער...' [בנות, בנות, באנה הנה, בנות בית יעקב, באנה הנה] מכל הפינות הגיעו בנות... וכך התאספנו בבלוק 66 שהפך למקום האסיפה הקבוע שלנו ובינינו לבין עצמנו קראנו לו "בית יעקב". רבקה דברה על לבנו שלא ניפול ברוחנו, שנמשיך את החיים כפי שחיינו לפני המלחמה, כל אחת כשם שחונכה בבית הוריה וברוח בית יעקב. מאז אותו שיעור ספונטאני דבקנו ברבקה. והיא מצידה ניצלה כל הזדמנות לסייע לנו, לדבר על לבנו ולתת את כל כולה למענינו..." והמורות הצעירות כתבו: "נזכרנו בזמנים הפוריים בעבר, כשבילינו את שנותינו היפות, ימים ושעות בבית יעקב וב'בנות'. קבוצתנו הקטנה החליטה בנחישות שחייבים להחזיר את החיים למסלול של יצירתיות, להתחיל מחדש." מגרעין זה נוצרו כיתות לימוד ראשונות שהעניקו חינוך דתי לבנות. "התחלנו לחשוב על חברותינו במחנות אחרים. את המנשרים אודות 93

הקדושות חילקנו בדואר, פיזרנו לרוב בשפת יידיש והונגרית ברחובות. מתקבל המסר שרעיון בית יעקב מקבל תנופת תחייה. שגרנו מכתב לחברותינו בפולין ובעולם כולו. ברצוננו לעלות לארץ ישראל, לשם כך עלינו להתכונן. ממקומות נידחים צצות חברות עם נכונות לפעול בכיוון זה. ברגן בלזן הוא מקום מרכזי, מכאן מתקדמים הלאה. מגיעות חברות מפולין. העבודה מתפתחת והאפשרויות מתרחבות. אנו עומדות ליצור סמינר לבנות שלא התאפשר להן ללמוד כל השנים הללו. במקום ראשון יסדנו מערכת ללימודים יהודים עם גישה לידיעות כלליות ומקצועיות. "תוך זמן קצר התפרסו כיתות "בית יעקב" במחנות עקורים שונים, ובראשן המורות מפולין וגם בוגרות "בית יעקב" מהונגריה ומסלובקיה. חלק מכיתות הלימוד נקראו "בית יעקב" וחלקן - "אוהל שרה", על שם שרה שנרר.

במאבק על חינוך הבנות בלטה דמותו הנעלה של הרבי מקלויזנבורג. ברשת בתי חינוך שהקים בשנה הראשונה לשחרור למדו מאות בנות. בפרנוואלד התחנכו בחמש קבוצות כמאתים וחמישים תלמידות שדרו ב"קייבוץ" בפיקוחו. הן הגיעו מגרמניה, מפולין, מצ'כיה ומהונגריה. הרבי יצר עימן קשר אישי (תופעה בלתי מקובלת בקרב אדמו"רים), עקב אחרי מצבה הרוחני של כל אחת מהן, הקשיב לרחשי ליבן והעניק להן תמיכה וחיזוק. הוא עמד על כך שסגל המורות יהיה משרידי תלמידות בית יעקב בקרקוב, או מאלו שהכיר אישית מקלויזנבורג. מפעל מיוחד היה "איגרת לבת": דף שיחות בהשקפה ובפרשת שבוע, שכתב עבורן מידי שבוע, ובשבת היה מלמד אותן בעצמו כשהוא יושב בבית המדרש מאחורי הפרגוד. בערב יום הכיפורים, שעה שהיתה מטבעה קשה במיוחד, ברח כל אחת מהן כאב המברך את בנותיו. בעיקר נטל על כתפיו את הדאגה למצוא להן "חתן" ראוי ולהשיאן. יחסו אליהם היה כה אבהי ואישי, עד שהיו שראו בפעולתו החינוכית עם הבנות את גולת הכותרת במפעלו.

המנהלות והמורות הצעירות התמודדו עם קשיים רבים. חלק מהם היו משותפים לכל מערכות החינוך שפעלו במחנות העקורים, ובהן בעיות חינוכיות – מוסריות, והיו גם בעיות מיוחדות לחינוך הדתי. נערות רבות, שנפרדו מבתיהן בשנות הילדות והנעורים, או שבו מברית המועצות, נותקו לזמן רב משרשיהן, וגם היציאה מכבלי השעבוד הטוטלי יצרה פיתוי למתירנות, לחיי שעה, ודחף להנות ממגעמי החיים. נערות צעירות היו צריכות לחפש את הדרך חזרה, ללמוד, להכיר ולחיות את חיי הדת מראשיתם, בעוד הן עסוקות בשיקומן הפיזי ושרויות באווירה של אדישות רוחנית. תופעות אלו היו במידת מה חריפות פחות לגבי ניצולות מהונגריה, שהיו איתנות יותר גם משום שנותקו למשך זמן קצר יותר מביתן. קושי אחר היה קשור בגיל הניצולות. בנות בגיל ההתבגרות ומעבר לו שאפו להשלים את הלימודים, לקנות מקצוע ולעלות לארץ ישראל, או להתחבר לשרידי משפחותיהן, וביקשו

לעשות זאת בדרך הקצרה ביותר. ילדות קטנות כמעט לא היו - רוב הילדים לא שרדו את השואה, והמעטים ששרדו שהו בבתי ילדים (או הגיעו לאחר מכן מברית המועצות עם הרפטריאנטים). בעיות אחרות, הזכירו במידת מה את הבעיות שעמדו בתנועה בעודה בערישתה: מחסור בספרים ובצוות חינוכי, מורות ומדריכות. וכך, בד בבד עם כיתות הילדות והנערות, הקימו קורס מזורז למורות. ב-31.10.47 בישרו על סיום מחזור של חמש עשרה מורות, שסיפקו רק חלק מן הצרכים. מפליא לראות באיזו תושיה ויצירתיות הן התמודדו עם תפקידן כמורות. לאחר מספר חדשי פעילות חשו בצורך לקבל הנחיה של גדולי תורה: **"מתוך הכרה בגודל השעה והאחריות העצומה, הוקם בחול המועד סוכות ועד רבנים ומחנכים שיעמדו על המשמרת שעבודתנו תיעשה במיטבה, כמו כן הוטל על הוועד לארגן את צעירי הנוער האגודאים ב'ברית העולים', ולדאוג גם לישיבה."** אחת הדמויות המרכזיות בברגן בלזן ובמערכת החינוך הדתי במחנות העקורים היתה דמותו של המורה-המחנך יהודה לייב גירשט, משרידי המחנכים בלודז, שגם בגטו לימד בכיתות מחתרת. הוא כתב: **"על אדמת הטרשים הרוחנית כאן בעמק הבכא צצים פה ושם ציצים יהודתיים ומקסימים ביופיים השקט והצנוע. צריך רק לעדן את ההרגשה וללטש את התפיסה, בכדי להבין ולתפוס את המתרחש כאן, מתחת למסווה הקדרות והיתמות האופף את הכול."** במשך הזמן הגיעו גם שליחים מן הארץ, שעסקו בהוראת עברית ולימודי ארץ ישראל, ודנו באקטואליה. את בעיית הספרים, שהיתה משותפת לכל הניצולים, אך בלטה בלימודי קודש ובהוראת השפה העברית, פתרו המורות חלקית בדרכים אחדות: היו ספרים שהגיעו על פי בקשתן במשלוחים מלונדון ומארץ ישראל - כתגובה לאגרת זו ובתיווכם של הרבנים וילנסקי ובאומגרטן, היו גם מעט ספרים שהצליחו להוציא מתוך ספרית רוטשילד בפרנקפורט, וחלק מהספרים הודפסו במחנות העקורים (פרקי אבות, תנ"ך, ספרי מוסר). הבקשה לספרים לא פסקה, נראה כי הצמאון שנתהווה במשך שנים פריך ותבע את שלו. מה למדו? התכנית נבנתה בהשראת תכנית הסמינר בקרקוב, עד כדי כך שהבנות הוציאו לאור מחדש את מאמרו של הרב אורליאן בנושא זה. אולם, כפי שהורגלו גם בקרקוב, התכנית התחשבה במצבן של התלמידות הפוטנציאליות: **"ברצוננו לספק מה שאמור לעניין צעירות, ולא מתנגש ביסודות האמונה. מלבד לימודי קודש, יהדות, נ"ך, הסטוריה, באורי תפילה, גאוגרפיה של ארץ ישראל, לומדים גם יידיש, אנגלית, מתמטיקה, גאוגרפיה, ומכיוון שהרוח נושבת לכיוון ארץ ישראל - עברית, זו השפה עליה שמים את הדגש. נדרשת גם ידיעה מקצועית לחיי עמל שגרתיים - מהם הנוער במחנות התרחק כל כך. לכן הקמנו מתפרה ללימודי תפירה, שתאפשר גם להתלבש כראוי."** בתכנית נכללו גם שיעורים בפרשת השבוע וב"פרקי אבות". הוראת עברית וידיעת הארץ בטאו את השינוי שחל ביחס לארץ ישראל ואת שאיפותיהן לראות את עתידן בארץ אבות, בלא להצטרף למחנה ציוני

כלשהו. הלימודים התקיימו באחד המבנים במחנה, שם הוקמו ספרייה וגם מתפרה, שסיפקה צרכים אישיים ודתיים והפכה למפעל-חינוכי-זוטא: "הקישלעך לשליחי הציבור נתפרים אצלנו. מכוונת התפירה עמוסות. הנה מביא יהודי טלית קרוע, מתקנים אותו וגם כובסים. שני מביא כתונת קרועה... המתפרה עומדת לרשות כולם בשעות הפנאי. הכתר של עבודת המתפרה הוא בתיקון בגדי בני הישיבה. לחוב קדוש נחשבת לנו העבודה למען בני תורה. וכי מי ידע להעריך את גודל מסירות נפשם, בהתמסרותם לגמרי, מיד אחרי השחרור, עדיין בברגן בלזן, ללימוד תורה. אנו עדות דוממות לכך, מלאות הערכה והוקרה לרום ערכם. רצוננו לכבד ולפאר את הבתים החדשים, ואלו שמשתקמים, במפיות לחלות לכבוד החג. התחלנו בשולחנות הסוכות של רבני המחנה היקרים, שהתייטרו כמונו במחנות." המשימה העיקרית היתה לבנות מחדש את אמונתן ואת אורחות חייהן בתפילה ובקיום מצוות, ולכך הקדישו שעות רבות. "דרך אהבת ישראל, להביא לאהבת תורה ולחייה תורה שלמים. לחזק את הגברים והנשים לפעול באותו כיוון... בגלל הקושי במחנות, עלינו לפעול במתינות, אמנם מבלי לסטות מדרך התורה שקבלנו מהגברת שרה שנירר, הרב אורליאן וגדולי הדור." לתכנית הלימודים גלוותה פעילות, אף היא ברוח הפעילות שהכירו עוד בפולין, כדי לשקם את רוח הבנות, להוסיף שמחה לחייהן העלובים ולמשוך אותן למסגרת זו, בעיקר עקב התחרות הקשה עם תנועות אחרות. לשם כך יצאו לטיולים בחיק הטבע במקומות קייט שונים בגרמניה, וגם דאגו ללבושן ולצרכיהן האישיים. פעילות מיוחדת הוקדשה לסעד ולגמילות חסדים: "ביקור חולים תופס מקום חשוב. הכנסת כלה נוצרת אצלנו, לפאר את הכלה היהודיה ביומה המאושר, ולהכין סעודה צנועה לקהל. וכמובן הכנסת כל אורח שבא למחנה." אחד הנושאים שעלה לפרקים לדיון היה הצטרפות להכשרה במסגרת של "פועלות", שהקנתה זכויות וגם איפשרה לימודים שונים, אך ההצעה נידונה ונדחתה. תחת הכותרת "מדוע לבנות אגודת ישראל" ולא "פועלות", כתבה רבקה הורביץ מאמר שהסביר את עמדתן לגבי הנושא. היא הביעה את נכונותן להשתלב בעבודות שונות ובהכשרה, אך במסגרת האווירה המאפיינת את בנות אגו"י ולא תחת אידאולוגיה "פועלית" ממנה נדף ריח של השפעה זרה.

כיתות "בית יעקב" ו"אוהל שרה" נפוצו על פני מחנות העקורים (ראה נספח), וניתן לומר כי ברוב המקומות היו תחת ניהולן והנחייתן של בוגרות קרקוב. גם עתונות שארית הפליטה שמשא אותן לעשייה חינוכית. למשל, במאמר "א רוף צו מיינע שווסטער" [קריאה לאחותי] מנמקת מלכה פפר (אהרונסון) מבנדין, מבוגרות קרקוב ומראשי "בית יעקב" באזור הכיבוש באוסטריה, את חשיבות חינוך הבת לחיי משפחה על פי ההלכה, ובקריאה נרגשת פונה ישירות לבנות שנתרו לשוב לשורשיהן, ומהם לבנות את עתידן תוך דגש על שמירת המוסר וטהרת המשפחה.

נגענו בפעילות "בית יעקב" במחנות העקורים, אולם חשוב לציין כי היו עוד מרכזי פעילות לשארית הפליטה, בהם בלטה פעילות תלמידות קרקוב לשעבר. למשל, בית הספר בלידינגה שבשכדיה, אשר נוהל על ידי הרב ב' ז' יעקובזון ואשתו, ועימם בוגרות מקרקוב. הפעילות החינוכית במקום זה היתה פרשה מרתקת בפני עצמה, ומפני תיחום הנושא לא הבאנו אותה בפרק זה.

היוזמה והתושיה שגילו בנות-ניצולות אלו מרשימות ביותר. הן היו נערות צעירות שעברו נתיב יסורים, לא בקשו מנוחה לעצמן, אלא החלו במשימות שהיו כרוכות במאמץ פיזי ונפשי רב, ולא נרתעו מקשיים שונים. שבועות אחדים לאחר השחרור כתבו: **"המאבק למען הרעיון נופל על כתפיו, והעבודה נעשית מתוך בדידות. לפעול למען הרעיון, פרושו לוותר על מנוחה ועל התקדמות עצמית בלימוד, אותו כל כך החסרנו ואליו כה התגעגענו. להיכנס למאבק - זו החלטה נחושה, זה צו השעה, זו לקיחת אחריות מצידנו, מורות שורדות, לאסוף את הצעירות, ללא אשליות וללא תלות בארגונים. לארגן את הצעירות, משמעו לתת את ההזדמנות ללמוד, לבלות את הזמן בסביבה חיובית, לאפשר תנאים להתבונן, להתרסן, לספק אויר זך לנשימה, אויר שונה ממה שהמחנות מספקים."**

מנין שאבו את כוחן? את השאלה הזו הציגו לרבקה הורביץ, כאשר נשלחה כנציגת בית יעקב במחנה העקורים לוועידת אגודת ישראל במרינבד בחודש אב תש"ז (אוגוסט 1947). בנאום נרגש היא סקרה את הקשיים שעברו עליהם במלחמה, את התחבטות הנפש בשאלת "צדיק ורע לו", את הציפיה להיפגש עם העולם היהודי, ונסתה להשיב על שאלתם.

במבט רטרוספקטיבי, לאחר שנתיים של פעילות במחנות העקורים, היא שבה אל אותו מקור השראה שניכר כבר במכתבה הראשון עם השחרור - דמויותיהם של שרה שנירר והרב יהודה לייב אורליאן: **"התחזקנו, הלכנו אחר הקול שקרא אותנו למעשים, ועוד לפני שנתיים התכנסנו אנו השאריות, בשבת נחמו, והתחלנו לבנות מחדש. ליקטנו את הניצוצות... עוד אחת ועוד עשרה."** בעודן בשנת השחרור הראשונה, בגרמניה, בר"ח ניסן תש"ו, הוציאו גיליון מיוחד לזכרה של שרה שנירר. העיון בגיליון זה מעניין, ומשקף את מה שהיא הקרינה אליהן מזכרונות נעוריהן. הכתבה המרכזית נכתבה על ידי רבקה הורביץ-פינקסביץ (שנישאה לליב פינקסביץ, ניצול שואה שהיה מהעסקנים הבולטים של אגו"י באזור הבריטי), תחת הכותרת: 'זו לעבסט, מאמע!'

המאמר מופנה בדיבור ישיר לשרה שנירר, שדמותה חיה לנגד עיניהן ותמכה בהן: **"בנסיונות הגדולים ביותר במחנות כתבנו על לוח לבנו את הפסוק 'אל תישוש תורת אמך'."** דומה כי ההתייחסות לדמותה כאל דמות אם, מסבירה את הקשרים שהיו תחליף משפחה וחייבו ערבות ודאגה הדדית מיוחדים במינם. אחד המאמרים עסק בתפישתו החינוכית של הרב יהודה לייב אורליאן, ובמאמר אחר נכתבו דברים שאמרה שרה שנירר

בטרם פטירתה, כשכבר היתה על ערש דווי. לגליון נוספו תמונות ותאורים על בתי הספר "בית יעקב" ו"אהל שרה" במחנות העקורים.

באחד מעתוני שארית הפליטה רשמה אחת מן התלמידות הצעירות: "צו המורות, צו לדורות. התכנסה 'אמא' לה באהל / ולא יושבה תחת תומר/ לבנותיה - מן הכינה/ והצניעה מלא העומר. עד שקמתי, אמרה דבורה/ עד שקמתי, אמרה שרה/ ידעה היטב צורך דורה/ השאירה 'כזית' במקום מרה... ובבוא עת מסה, מבחן/ ידעו בנות, מה אם רוצה / לא לבד על לחם יחיה אדם / אך יהודית על כל מוצא."

שני המכתבים, שנשלחו חודשים אחדים לאחר השחרור, והועברו אל יעדם באמצעות רבנים בצבאות הכובשים, מפגישים אותנו עם עולמם הרוחני של הניצולים. הם שונים בתוכנם ובסגנונם: מכתבו של הרב שלפוברסקי הוא מכתבו של אדם בודד שאיבד את משפחתו ושקוע בעולמו הנחרב. מכתבה של רבקה הורביץ הוא מכתבה של צעירה, חברת תנועת נוער, שפניה נשואות קדימה בראש המחנה, כשליחתו של עם. מכתבו אישי מאד, ובקשתו היא בבחינת "את אחי אנכי מבקש", ואילו מכתבה הוא קול קורא לציבור הנשים ולעם, הנתבעים להבין את עוצמת הרוח של השרידים, ולסייע להן להיבנות ולבנות מחדש עולם שנחרב, ובכך גם לתת משמעות להשרדותן.

אולם, למרות השוני עוברים במכתבים אלו קווי תוכן משותפים. הכותבים, שכרכים אחרים בחרו שלא להתייחס לסבלם בזמן השואה, העלו מצוקה משותפת וחלום משותף וזאת סמוך מאד לשחרורם, בעודם במצב פיזי ונפשי קשה ביותר: השיבה אל עולמם הרוחני. השפעת חינוכם המוקדם, בישיבות ליטא ובתנועת "בית יעקב" בפולין, בולטת מאד בסגנון כתיבתם, ברעיונות ובערכים, וגם בעשייה לאחר השואה. שניהם מתנים את דאגתם להעדר חיים רוחניים ונותנים ביטוי לרגעי השמחה שהקרינו מעט אור בעולמם, שמחת הלב עם קבלת הספר הראשון, המפגש עם האות העברית ומשאת הנפש לשוב ללימודים. צרכים אלו מהווים חלק חיוני בשיקומם, ומשקפים את העובדה כי סבלם בימי השואה לא הקהה את ערכיהם בעבר, ואותם ערכים כוונו את דרכם בעתיד. בשני המכתבים בולטת יוזמתם של הניצולים עצמם בשיקומם הרוחני: כמו בתחומים אחרים, הגיצים שקמו זה עתה מן האפר הם שנטלו חלק אקטיבי בשיבה לחיים שיש בהם טעם, וגילו כוחות קיום ומנהיגות מפתיעים.

מכתבים אלו הפגישו אותנו עם שתי דמויות, המייצגות משהו מן העולם הרוחני בטרם שואה. האחת, את עולם לומדי התורה, השניה, את תנועת בית יעקב. יש בכך סמליות רבה לגבי דור החורבן: הנושאים הנידונים בהם, הספר היהודי והנוער היהודי, הם צפור הנפש של עם ישראל, ובימים שלאחר השואה נשאו את גרעין הקיום של העם מן העבר אל העתיד. גרעין זה היה לאחר החורבן ל"טל תחיית המתים".